

Конституційний принцип територіальної цілісності держави у контексті національно-етнічного складу прикордонних регіонів України та Росії

В. Колісник

доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України

У статті висвітлено конституційний принцип цілісності державної території та непорушності державних кордонів через призму особливостей національно-етнічного складу населення прикордонних регіонів України та Росії, обґрунтовано безпідставність територіальних претензій до української держави, заснованих на хибних уявленнях і твердженнях про освоєння в минулому території сучасної Слобожанщини, Донбасу та Півдня України, а також про склад та національну самоідентифікацію населення цих регіонів.

Ключові слова: територія, принцип територіальної цілісності, національна меншина, національно-етнічний склад, прикордонний регіон.

Одним із визначальних принципів міжнародних відносин та міжнародного права є принцип цілісності державної території та непорушності державних кордонів. У Декларації ООН про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 року на перше місце поставлено принцип, згідно з яким держави у своїх міжнародних відносинах мають утримуватися від погрози силою та від її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, що є несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй. За Конституцією України «територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною» (частина третя статті 2). Однак деякі політичні сили у сусідніх державах неодноразово ставили під сумнів територіальну цілісність сучасної української держави, посилаючись при цьому на такі чинники, як «історична приналежність» (тобто приналежність певного регіону чи частини сучасної державної території України до іншого державного утворення в минулому з довільним обиранням при цьому найбільш «зручного» для себе історичного періоду) та/або національно-етнічний склад населення прикордонних регіонів (насамперед акцентуючи увагу на мовах спілкування, культурних уподобаннях та особливостях, компактному проживанні національних меншин тощо).

Національно-етнічний склад населення в адміністративних територіальних одиницях, наближених та прилеглих до державного кордону з обох його боків, досить часто може бути подібним, схожим чи майже однаковим. Зазвичай територія національної держави та межі традиційного розселення національно-етнічної спільноти, яка складає більшість населення країни, не збігаються. Поширеними є випадки, коли національно-етнічна спільнота мешкає на території власного традиційного розселення, але водночас є розділеною між різними державами,

опинилася у різних державних утвореннях. При цьому одні з таких спільнот мають власну державу, а ті з представників національно-етнічної спільноти, які мешкають на території іншої держави, становлять у такому разі національну меншину і можуть розраховувати на захист, допомогу і підтримку з боку національної держави, яку вони вважають своєю, а також з боку недержавних установ і громадських організацій (товариств, фондів) тієї країни. За умови добросусідських цивілізованих відносин між державами представники національних меншин зазвичай мають можливість спілкуватися та отримувати освіту рідною мовою, підтримувати різноманітні зв'язки, мешкаючи при цьому по різні боки державного кордону. Хоча інтенсивність та форми таких зв'язків можуть бути дуже різними й істотно змінюватися на різних етапах державотворення та після зміни політичних еліт і пріоритетів державної політики.

Інші ж національні меншини, не маючи власної національної держави, часто стають надто вразливими, оскільки їх юридичне та фактичне становище може змінюватися під впливом різних суб'єктивних чинників та значною мірою залежить від доброї волі як політиків і посадовців, так і пересічних громадян (або ж навіть від їхніх забобонів, забаганок, примх чи упередженого ставлення). Така доля спіткала, наприклад, багатомільйонний курдський народ, який, не маючи власної держави, поневіряється на території багатьох держав, зокрема в Іраку, Ірані, Туреччині, Сирії.

Встановлення державних кордонів для новоутворених незалежних держав, особливо після Першої світової війни та під час інтенсивного розпаду світової колоніальної системи, без зваженого та всебічного врахування національно-етнічного чинника, насамперед території традиційного розселення окремих народів, національно-етнічних спільнот та етнічних груп, спричинило виникнення осередків напруженості, міждержавних і міжетнічних конфліктів, бойових зіткнень чи навіть запеклих і тривалих бойових дій, заклало численні проблеми для майбутніх поколінь. Так сталося на теренах колишньої Югославії, в Руанді, Ефіопії, Сомалі та багатьох інших регіонах планети, що неодноразово призводило до жорстокості, насильства та навіть геноциду на національно-етнічному ґрунті. Саме можливість спекулювати на проблемі захисту німецькомовного населення використали нацисти у другій половині 30-х років XX століття як штучний привід для виправдання своїх територіальних претензій до сусідніх держав, анексії чужих територій, розв'язування жорстокої, агресивної загарбницької війни.

Світова спільнота занадто довго йшла до розуміння нагальної потреби врахування національно-етнічних чинників у процесі державотворення та у поточному нормативному регулюванні. Спочатку це були окремі двосторонні міжнародно-правові угоди, учасники яких брали на себе зобов'язання щодо забезпечення прав національних меншин. Згодом кількість таких актів суттєво зростала. Потім були підписані багатосторонні та комплексні міжнародно-правові акти, які мали на меті захистити національні меншини від можливої дискримінації та надати достатні можливості для їх подальшого розвитку. У пункті 2 статті 1 Підсумкового документа Віденського конгресу від 9 червня 1815 року особам польської національності в Австрії, Пруссії та Росії гарантувалося національне представництво і національні установи. Але це було ще не правило, а, скоріше, виняток з нього. У статті IX Паризького мирного трактату від 30 березня 1856 року, підписаного

після закінчення Кримської війни, було закріплено принцип рівності підданих султана незалежно від віросповідання та національної приналежності¹.

У резолюції Всесвітнього конгресу миру 1896 року було проголошено, що «нації суверенні й рівні» (стаття 14), а у зв'язку з організованою в Туреччині в 1894 році різнею вірменського населення пропонувалося, щоб «держави мали право призначати особливу адміністративну раду в державу, яка організувала чи допустила масове побиття частини її підданих» (стаття 17)². Однак конгрес фактично підтримав колоніальну систему, лише наголосивши на потребі «цивілізувати туземне населення».

Після завершення Першої світової війни права національних меншин вперше знаходять обґрунтування в договорах 1919–1923 років Головних та Об'єднаних держав з Польщею, Чехословаччиною, Югославією, Румунією, Грецією та інших держав. М. Нагорняк вважає систему захисту національних меншин, що сформувалася у період між двома світовими війнами, достатньо детальною, але формальною за своєю сутністю³. На думку Х. Арендт, «договори змішали до купи багато різних народів в одну державу... Наслідок був той, що народи, яким не надали права на власну державу, байдуже, чи були вони офіційними меншинами, чи просто народностями, вважали договори грою сваволі, в якій одним випала влада, іншим — неволя. Зі свого боку і новостворені держави, яким обіцяли рівний національний суверенітет із західними націями, розглядали договори про меншини як відверте порушення обіцянок і дискримінацію, бо ними були пов'язані лише нові держави і не охоплено навіть переможену Німеччину»⁴.

Договори, укладені після Другої світової війни, також містили окремі норми щодо захисту прав національних меншин. Це, зокрема, мирні договори з Італією (стаття 15), Болгарією (стаття 2), Фінляндією (стаття 6), Угорщиною (стаття 2), а також австрійсько-італійська угода від 5 вересня 1946 року стосовно Південного Тіроля. На думку А. Фердросса, ці договори містили «лише дуже убогі норми про захист меншин»⁵. Разом з тим Д. Люкал, проаналізувавши угоду між Австрією та Італією стосовно юридичного статусу німецькомовних громадян у провінціях Тренто та Больцано, майже через сорок років після її підписання зазначив, що ця угода «ілюструє найкраще вирішення проблеми етнічної меншини в Європі»⁶. У 1955 році між ФРН і Данією було укладено угоду про рівне забезпечення прав національних меншин у кожній з цих країн⁷.

¹ Абашидзе А. Х. Защита прав меньшинств по международному и внутригосударственному праву. Москва : Права человека, 1996. С. 22.

² Корецкий В. М. Избранные труды : в 2 кн. / АН УССР. Ин-т государства и права ; редкол.: В. Н. Денисов и др. Киев : Наукова думка, 1989. Кн. 2. С. 242.

³ Нагорняк М. Формування міжнародно-правових норм захисту прав національних меншин та механізму їх реалізації в міжвоєнний період (1919–1939). *Держава і право* : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 17. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 437.

⁴ Арендт Х. Джерела тоталітаризму / пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2002. С. 319.

⁵ Фердросс А. Международное право / пер. с нем. Ф. А. Кублицкого и Р. Л. Нарышкиной ; под ред. Г. И. Тункина. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1959. С. 566–567.

⁶ Права человека и межнациональные отношения. Москва : ИГП РАН, 1994. С. 92.

⁷ Там само. С. 92–93.

ООН була створена на завершальному етапі Другої світової війни насамперед з метою забезпечити світову спільноту від жахів війни та геноциду. У багатьох випадках інституціям, установам та військам ООН вдалося локалізувати конфлікти, що виникали на національно-етнічному чи релігійному ґрунті, зняти напруження та стабілізувати ситуацію. Однак у деяких випадках зусиль ООН виявилось замало для запобігання масовим розправам і геноциду, що сталися наприкінці ХХ століття у Сребрениці, Вуковарі, Руанді, та іншим подібним жахливим трагедіям. Серед головних причин цих трагічних подій — нехтування правами національних меншин та принципом територіальної цілісності держав. У 1994 році у Руанді та сусідніх з нею країнах протягом трьох місяців було знищено понад 800 тис. осіб, переважно представників національної меншини тутсі.

Окремі права національних меншин набули визнання та знайшли відображення в численних міжнародно-правових документах, зокрема в Статуті ООН, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, Африканській хартії прав людини і народів 1981 року, Декларації про право народів на мир 1981 року, Віденському підсумковому документі Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1989 року, Документі Копенгагенської наради з людського виміру НБСЕ 1990 року, Паризькій хартії для нової Європи 1990 року, Доповіді наради експертів НБСЕ з питань національних меншин у Женеві 1991 року, Документі Московської наради з людського виміру 1991 року, Європейській Хартії регіональних мов або мов національних меншин 1992 року, Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 року, Рекомендаціях 1201 Ради Європи 1993 року, Віденській декларації 1993 року та додатках до неї, Конвенції країн-учасниць СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин 1994 року, Рамковій Конвенції Ради Європи про захист національних меншин 1995 року, Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту 1996 року та в інших міжнародно-правових документах. Статут ООН закріпив принцип рівності прав великих і малих націй та поставив перед собою за мету розвиток дружніх відносин між націями «на основі поваги принципу рівноправності та самовизначення народів».

З огляду на те, що в минулому численні спроби відновити так звану історичну справедливість та захистити права національних меншин шляхом насильницької зміни державних кордонів неодноразово призводили до жахів війни, цивілізовані держави у 1975 році дійшли згоди щодо неприпустимості будь-якої зміни державних кордонів у Європі: «Держави-учасниці розглядають як непорушні кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони. Вони будуть, відповідно, утримуватися від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення й узурпацію частини чи всієї території будь-якої держави-учасниці»¹.

Але попри численні багатосторонні та двосторонні міжнародні договори, учасниками яких на той час була і залишається Україна, у 2014 році вона стала

¹ Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года). *Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами*. Москва, 1977. Вып. XXXI. С. 544–589.

жертвою агресивної політики Російської Федерації. Рада Федерації Росії 1 березня 2014 року дала згоду на використання російських збройних сил за кордоном, фактично уможлививши позадоговірне розширення складу російського військового контингенту на українській території та здійснення агресії під формальним приводом начебто захисту російських громадян та так званого російськомовного населення від вигаданої, удаваної, уявної загрози під виглядом міфічних «бандерівців», «нацистів» і «фашистів», які начебто «захопили владу» в Україні наприкінці лютого 2014 року після Революції гідності та кривавих подій на Майдані незалежності в Києві й нібито визначали пріоритети української внутрішньої і зовнішньої політики. Саме як «переворот», захоплення державної влади «екстремістами» та прихід до влади «фашистської хунти» інтерпретувала ці події переважна більшість російських політиків та російських засобів масової інформації. З того часу російська пропагандистська машина доклала значних зусиль для того, щоб саме таке спотворене трактування нав'язати і політикам, й інтелектуалам, і пересічним громадянам як у межах самої Росії, так і в українському інформаційному просторі, а також майже в усіх європейських державах та на інших континентах, використовуючи при цьому переваги глобалізації, міждержавної інтеграції та інтенсифікації міжнародного обміну інформаційними потоками, виділяючи колосальні ресурси для продукування спотвореного уявлення про перебіг подій в Україні й, зокрема, щодо анексованого Росією українського Криму та окупованої за допомогою російських військ частини українського Донбасу.

Територіальні претензії до України неодноразово публічно виголошували та підтримували російські політичні діячі, представники російської інтелігенції та чимало російських пересічних громадян (причому як до анексії та окупації частини української території, так і після неї). Глава російської держави і під час офіційних зустрічей із главами інших держав, і під час публічних виступів неодноразово стверджував, що начебто Україна є «штучним державним утворенням», до якого буцімто свого часу з політичних міркувань було приєднано суто «російські» етнічні території, зокрема на Сході та Півдні України. Відповідаючи на запитання журналістки І. Хакамади під час прямої лінії 17 квітня 2014 року, Президент Росії В. Путін як офіційний глава російської держави публічно заявив: «... Питання у тому, щоб забезпечити законні права й інтереси росіян та російськомовних громадян Півдня і Сходу України — нагадаю, користуючись термінологією ще царських часів, це Новоросія: Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України в царські часи, це все території, які були передані до складу України в 20-ті роки радянським урядом. Навіщо вони це зробили, бог їх знає. Це все відбувалося після відповідних перемог Потьомкіна і Катерини II у відомих війнах з центром в Новоросійську. Звідси й Новоросія. Згодом з різних причин ці території пішли, а народ там залишився»¹.

Однак такі твердження суперечать добре відомим і очевидним історичним фактам, документам та статистичним даним. Насправді Новоросійська губернія була створена на українських землях з адміністративним центром спочатку у місті Кременчук, а згодом — у місті Катеринослав, яке з 1797 по 1802 рік, тобто лише

¹ Прямая линия с Владимиром Путиным. 17 апреля 2014 г. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20796>.

п'ять років, дійсно, мало назву Новоросійськ. Можливо, главу російської держави свідомо ввели в оману його радники або ж неправильно поінформували його через власне невігластво. Адже і у першій Новоросійській губернії (1764–1783), і у другій (1796–1802) кількість українців завжди набагато переважала кількість росіян. Так, у Кременчуцькому окрузі у 1926 році українців мешкало 724 663, а росіян лише 23 737, тобто росіян було у 30,5 раза менше, ніж українців навіть через два з половиною століття перебування українських етнічних територій у складі Російської імперії¹.

Водночас помилка могла виникнути ще й через те, що до складу РРФСР з 1924 року входив Донецький округ, проте насправді він жодним чином не пов'язаний із сучасним Донецьком (*обласним центром спочатку у складі УРСР, а згодом — у складі України*). Річ у тому, що місто Донецьк з'явилося на карті УРСР лише у 1961 році, коли в межах заходів, спрямованих на подолання культу особи та його наслідків, місто Сталіно було перейменовано на Донецьк (*до 1924 року Сталіно носило назву Юзівка і входило до складу УСРР*), а Сталінська область була перейменована на Донецьку область УРСР.

А от Донецький округ, дійсно, існував ще з 1802 року як адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу Області Війська Донського. Він налічував дев'ять районів, що натеper перебувають у складі Ростовської області Російської Федерації, з адміністративним центром — станицею Кам'янською. З 1924 року Донецький округ входив до Північно-Кавказького економічного району РРФСР і складався з восьми адміністративних районів з адміністративним центром — містом Міллерово (*нині — адміністративний центр Міллерівського району Ростовської області Росії*). Населення Донецького округу складалося переважно з українців і росіян, причому кількість українців суттєво переважала і домінуючою тут споконвіку була українська мова, про що прямо зазначалося у вступній частині статистичного довідника, виданого у Москві за результатами перепису населення 1926 року, де йшлося саме про територію РРФСР: «... лише в двох округах — Донецькому й Кубанському — російська мова поступається своєю абсолютною перевагою іншим мовам, причому — по Донецькому окрузі — українській мові»². Тобто на території Росії у 1926 році в окремих округах домінувала українська мова, оскільки там традиційно функціонувало україномовне середовище і переважна більшість мешканців спілкувалася українською мовою за звичкою, бо нею спілкувалися їхні батьки, діди та прадіди. У цьому легко переконатися, перечитавши роман О. Серафимовича «Залізний потік», який хоча й написаний російською мовою, проте й у російськомовній версії густо пересипаний так званою кубанською говіркою, яка і за лексичною основою, і за сутністю, і за численними усталеними висловами є яскравою українською мовою та вдало передає те мовне середовище, що склалося на Кубані та й практично на більшій частині Північного Кавказу, і сприймалося як природне, як притаманне козацькому краю.

Добре відомий і вельми авторитетний дослідник історії Харкова та Слобідської України професор Д. Багалій у співавторстві з Д. Міллером у потужній науковій

¹ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 года. Краткие сведения. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР. Москва : Издание ЦСУ СССР, 1928. С. 111.

² Там само. С. VI.

роботі «Історія Харкова» зробив категоричний та однозначний висновок: «У Харкові, в 1732 році, таким чином, жили майже винятково люди малоросійської нації»¹. А згодом підтвердив цей висновок, ставлячи запитання: «Невже в Харкові серед його основного малоросійського населення не було тоді дворянства? Так, його не було тому, що в цей час не було ще в Слобідській Україні місцевого дворянства взагалі, а була лише козацька старшина, яка його заміняла»². Згодом у цій самій монографії Д. Багалій наводить дані про національний склад Харкова на 1785 рік: «...у Харкові тоді було по ревізії 10 885 душ обох статей, у тому числі 5 480 чоловіків та 5 405 дружин. До складу його населення входили переважно малоросіяни, а частково великороси, які записалися до купців, лютеран, католиків і євреїв»³. Перейшовши до аналізу економічних процесів, Д. Багалій знову наголошує на тому, що більшість населення у Харкові склали українці: «Населення у Харкові у XVII столітті складалося, як ми бачимо, головним чином із малоросіян... Жителі Правобережної Малоросії, переходячи в Слобідську Україну, приносили звичку до таких само занять, які панували у них на батьківщині... Характерні особливості малоросіян або черкас, їх матеріальної та духовної культури визначаються в московських актах терміном „старочеркаська“ або „черкаська обикність“, тобто „давній малоросійський звичай“. За своєю „черкаською обикністю“ вони займають собі ділянки орної та сінокісної землі й лісу, облаштовують хутори, заводять пасіки й садки, будують млини і займаються всілякими промислами та торгівлею. На батьківщині у себе вони були землеробами; умови землеробської культури в Київській та Харківській губернії мало чим відрізняються одні від одних. Не дивно, що й на нових місцях вони одразу почали розорювати надані їм землі»⁴.

У другому томі цього видання автори також зазначили: «Незважаючи на тривале спільне проживання з великоросами, Харків на початку XIX століття є ще малоросійським містом, населення якого в головній своїй масі зберегло і мову, і одяг, і звичаї предків...»⁵. У другій половині XIX століття відбувалася інтенсивна русифікація Харкова, однак, аналізуючи результати перепису населення міста 1897 року, згідно з якими у національно-етнічному складі населення міста кількість росіян на той час начебто перевищила кількість українців, автори дійшли висновку, що стосовно національного складу вірити їм не можна, обґрунтовуючи такий висновок низкою чинників⁶.

Перепис населення Харкова 1926 року повністю підтвердив їх висновок. У ґрунтовній монографії «Історія Слобідської України» Д. Багалій зазначав: «Пол-

¹ Багалій Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). Историческая монография проф. Д. И. Багалия и Д. П. Миллера. Издательство Харьковского городского общественного управления. Том первый (XVII–XVIII века). Харьков : Паровая Типография и Литография М. Зильберберг и Сыновья, 1905. С. 59.

² Там само. С. 65.

³ Там само. С. 72.

⁴ Там само. . С. 225.

⁵ Багалій Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : ист. моногр. : в 2 т. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. Харьков : [б.и.], 2004. Т. 2 : XIX – начало XX века. Репр. изд. 2004. С. 132.

⁶ Там само.

ковник Донець дістав право заселяти Ізюм тільки людьми заможними, з черкаських Слободських полків (*черкасами тоді називали українців*); йому заборонено було приймати великоросійських переселенців, а за те він сам, без воєводи, міг порядкувати у новому місті, а для козака це була дуже велика вільгота»¹.

Д. Багалій писав про зміни та тенденції у національно-етнічному складі Харкова: «Мав тут своїх служилих великоросійських людей і московський центральний уряд, але їх було небагато, як порівняти з числом українського населення; ось які числа ми маємо за XVII ст. У 1665 р. було у Харкові українців 2 282 чол. мужського пола (міщан 1 290 і хліборобів 992), а великоросіян (дітей боярських і інших служилих людей) — 133. У 1668 р. українців було 1 491 мужського пола, великоросіян (служилих і приказних людей) 75 чол. (мабуть, тут показані одні козаки і служилі люди без дітей і родичів). У 1670 р. у Харкові збільшилося число великоросіян, бо залишилися великоросійські служилі люди для оборони города од татар. Українців було тоді 2 101 чол. мужського пола, великоросіян 415 чол. мужського пола. У 1673 р. українців було 1 276 чол. мужського пола, великоросіян 118 чол.; се все були люди боярські городової служби, а полкових великоросійських служилих людей вже не було. У 1675 р. число великоросійських служилих людей знов значно збільшилося (у 6 разів): тепер їх було 625 чол. У 1686 р. великоросіян було 571 чол. на 1 937 українців. Виходить, що великоросійське населення у Харкові було текучим. Українці самі поселилися на вічне життя у Харкові, а великоросійських служилих людей туди часами посилав московський уряд не по їх волі і без їхнього бажання, не для заселення міста, а для його охорони»².

Далі Д. Багалій продовжував: «У XVIII ст., у другій чверті сього століття, Харків був чисто українським містом. З перепису Хрущова 1732 р. ми дізнаємося, що число українців тоді щодо великоросіян збільшилося в порівнянні з XVII ст. Прізвища харківців чисто українські, і, як би їх знав М. В. Гоголь, йому не потрібно б було вигадувати прізвищ своїх українців: ми бачимо й Квітку, й Горлицю, й Незовибатька, й Богомаза, й Лупикобилу, й Лупикобиленка, й Сухоребрика, й Недерикута, й Кадигробенка, й Отченашка, й Кусьвовка, й Штанька, й Пацюка, й Вареника. Дуже цікаво буде побачити склад населення Харкова у 1732 р. з національного й соціального боку. Більш усього проживало у Харкові козаків: виборних козаків було 775 чол., у них підпомошників 1 531, козачих підсусідків 85; козачої старшини з робітниками 71, цехових ремесників 492, підданих, посполитих і робітників 205, духовенства з робітниками 170, великоросіян 235, греків і інших чужоземців 21; усього 3 595 чоловік»³.

Згодом вчений зробив такий висновок про національно-етнічний склад Харкова: «У 1732 р. се був український город і з національного, і з соціального боку. Більш 90 % населення було українського. Перше місце займав козачий стан. Козаки були власниками більшості міських подвір'їв та будинків. За ними йшли українські ремесники — се теж був сталий міський стан, котрий тримав у своїх руках потрібне для усіх рукомесло. Ремесники теж проживали у власних будин-

¹ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. С. 34.

² Там само. С. 211.

³ Там само.

ках. І козацтво, й цехові містилися тоді у Харкові не на підварках, а у самому місті, навіть у його центрі, на теперішніх центральних вулицях»¹.

На початку XIX століття учасники закордонного походу російських військ 1813–1814 років змогли наглядно ознайомитись із державотворчими процесами та революційними ідеями у Західній Європі. Саме вони стали провідниками ліберально-демократичних ідей та обстоювали потребу демократичної трансформації тодішньої консервативної та реакційної російської держави. У 1819 році у Києві було створено таємну організацію «Об'єднання слов'ян», члени якої відстоювали ідею федерації слов'янських республік як союзу держав, серед яких гідне місце мало належати Україні, тобто вони пропонували створити федерацію саме за національно-етнічним критерієм. Декабрист М. Муравйов у проєкті розробленій ним Конституції запропонував перетворити Російську імперію на федерацію, суб'єктами якої мали стати 13 держав та дві області. За конституційним проєктом М. Муравйова на українських землях мало бути створено дві держави: одна з них повинна була називатися Українською зі столицею в Харкові, а друга — Чорноморською зі столицею в Києві². Тобто для декабристів уже тоді було очевидним, що Харків — то є українське місто, яке мало стати центром і політичного, і культурного життя на українських землях. До речі, так само й більшовики вважали Харків українським містом, і саме в ньому через 92 роки після повстання декабристів у Санкт-Петербурзі, у 1825 році, розмістили столицю радянської України.

Якщо звернутися до статистичних даних, то відразу впадає в очі те, що і на Сході, і на Півдні України переважною була кількість українців серед національно-етнічних спільнот та етнічних груп. Так, у 50-х роках XIX століття на території Донбасу було зареєстровано вісім окремих національностей. За кількістю українці набагато переважали всі інші етноси й налічували 377 487 осіб (69,7 %). Кількість росіян становила від 14,7 % (у Старобільському повіті) до 19,06 % (у Бахмутському повіті). А за переписом населення 1897 року українців на Донеччині нараховувалося 1 456 369 (або понад 68,9 %), а росіян — 364 974 (або 17,27 %). У Катеринославській губернії, до якої тоді переважно входив нинішній український Донбас, мешкало 2 113 674 (або понад 68,9 %) українців³.

З огляду на те, що офіційні державні установи спочатку царської, а згодом радянської адміністрації на українських землях функціонували винятково як російськомовні, в багатьох регіонах України (насамперед у прикордонних селах і містечках) почала формуватися українсько-російська двомовність, яка згодом набула значного поширення. Науковці називають це явище білінгвізмом, що є характерним й дотепер для таких держав, як Іспанія, Франція, Канада, Бельгія, Швейцарія, Ліхтенштейн, Індія та для більшості країн Африки. Розрізняється індивідуальний та соціальний білінгвізм. У XIX столітті російсько-французький білінгвізм набув значного поширення серед так званого «вищого суспільства» тодішньої Росії. Відомий російський поет Ф. Тютчев, за власним визнанням,

¹ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Харків : Основа, 1991. С. 214.

² Конституція Н. Муравьева. *Освободительное движение и общественная мысль в России XIX в.* / под ред И. А. Федосова. Москва : Высшая школа, 1991. С. 105.

³ Загнітко А., Кудрейко І. Динаміка мовної і національної самоідентифікації мешканців Донеччини. *Світогляд*. 2009. № 3. С. 25 (24–29).

краще міг висловити думку французькою, ніж російською, свої листи та статті писав винятково французькою і на дев'ять десятих більше говорив у своєму житті французькою, ніж російською, а от вірші творив лише російською мовою¹. М. Гоголь усвідомлював себе водночас і як етнічний українець, і як етнічний росіянин. Для його творчості властивими були всі архетипи українського національного менталітету, але це не завадило письменнику збагатити ними російську культуру і навіть стати її класиком². Така подвійна національно-етнічна самоідентифікація була характерною для багатьох діячів української культури і науки, в тому числі для І. Франка, Б. Кістяківського, В. Вернадського.

Досвід співіснування та взаємного культурного впливу чехів і німців підштовхнув О. Бауера до висновку про те, що незважаючи на численні взаємні шлюби, «ні стосовно німецької, ні стосовно чеської нації не може бути й мови як про природну спільноту. Обидві культури не з'єдналися воедино. Різні культури, що передавалися різними мовами, відтворюють їх як самостійні, різко розмежовані нації»³. Стосовно явища білінгвізму О. Бауер зазначає: «... Зовсім інша справа, коли якийсь індивідуум бере рівномірну або майже рівномірну участь у культурі двох чи кількох націй. Таких індивідуумів також є чимало в прикордонних чи в національно-змішаних областях. З раннього дитинства вони говорять двома мовами, вони перебувають майже під однаковим впливом долі, культурних особливостей двох націй і, таким чином, вони, за характером своїм, стають членами обох націй або, якщо бажаєте, індивідуумами, що не належать до жодної нації. Адже індивідуум, на котрого впливає культура двох чи кількох націй, характер якого є рівнодіючою різних національних культур, не просто сполучає в собі риси характеру двох націй, а й володіє зовсім оригінальним характером, подібно до того, як хімічне змішування кількох елементів дає зовсім нове хімічне утворення»⁴.

Протягом тривалого часу в Україні сформувався односторонній, дещо деформований білінгвізм, коли двомовними були переважно ті, хто вважав себе українцем за національністю, та представники деяких національних меншин. А от серед росіян, що мешкали в Україні багато років чи навіть кілька десятиліть, двомовними визнавали себе лише п'ять відсотків. Такий складний феномен, як білінгвізм, в Україні має досить своєрідну динаміку. Так, у 1992 році білінгви склали 32 %, тобто майже третину населення. У 1995 році їх частка збільшилася до 35 %, а потім почалося зменшення їх чисельності й у 2001 році білінгви склали 26 % населення⁵.

Оскільки деякі російські політики стверджують, що саме за радянської доби УРСР була створена як нібито «штучне державне утворення» (з огляду на те, що, на їхню думку, до складу УСРР під час її утворення начебто було долучено певну частину адміністративно-територіальних одиниць із переважно чи винятково російським населенням), варто проаналізувати національно-етнічний склад населення адміністративно-територіальних одиниць по обидва боки українсько-ро-

¹ Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. С. 166.

² Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 1998. № 7–8. С. 79.

³ *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. ; пер. с англ. и нем. Л. Е. Переславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. Москва : Практис, 2002. С. 80.

⁴ Там само.

⁵ Гаташ В. Страна диалогических билингвов? *Зеркало недели*. 2002. 8 июня (№ 21).

сійського кордону, який у радянський період мав статус лінії адміністративно-територіального розмежування між тодішніми союзними республіками. При цьому основну увагу слід зосередити на результатах саме першого офіційного перепису населення, який проводився в СРСР 17 грудня 1926 року, адже головні зміни в адміністративно-територіальному розмежуванні між УРСР та РРФСР на той час уже відбулися і адміністративна межа на Сході та Півночі УСРР була усталеною.

За переписом населення 1926 року, коли УРСР за адміністративно-територіальним поділом складалася з округів, районів та сільрад, у національному складі населення в українських округах, які безпосередньо межували з російськими округами (чи були наближеними до території РРФСР), перше місце за чисельністю обіймали саме українці, які за кількістю усюди переважали росіян. У цьому легко перекоонатися, ознайомившись із таблицею¹, в якій наведено дані про національний склад населення окремих округів українського Сходу:

Округи	Українці	Росіяни	Співвідношення
Харківський	1 128 608	361 581	3,12:1
Куп'янський	356 636	67 346	5,3:1
Ізюмський	316 602	56 614	5,6:1
Старобільський	428 756	48 820	8,8:1
Луганський	317 474	262 702	1,21:1
Артемівський	555 808	152 621	3,64:1
Маріупольський	227 443	76 753	2,96:1
Сталінський (у 1961 році місто Сталіно перейменовали в Донецьк, до 9 березня 1924 року місто Сталіно мало назву Юзівка)	348 518	223 825	1,56:1

Варто звернути увагу й на те, що навіть у багатьох російських округах та повітах, прилеглих до території УРСР, так само переважали громадяни, які під час перепису 1926 року визнали себе українцями і вказали про це особам, які здійснювали перепис, хоча зробити це на той час у деяких випадках було складно чи навіть неможливо через умовляння, глузування, цькування, шантаж, залякування та погрози. Дехто з тих, хто організовував і проводив перепис населення, намагалися перекопати чи схилити громадян до того, щоб записати їх у переписних листах росіянами.

Добре відомо, що видатний російський письменник А. Чехов неодноразово називав Таганрог українським містом. За переписом населення 1926 року у Таганрозькому окрузі, який у 1924 році разом із Шахтинським округом було передано зі складу УСРР до складу РРФСР, мешкало 191 771 українців та 58 798 росіян, тобто співвідношення між ними становило 3,26:1 на користь українців². Однак з достеменно невідомих причин Таганрозький округ було передано до складу РРФСР у

¹ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сведения. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР. Москва : Издание ЦСУ СССР, 1928. С. 113–115, 122–123.

² Там само. С. 76.

1924 році. А у Кубанському окрузі, який входив до складу РРФСР, тоді українців мешкало майже вдвічі більше, ніж росіян (915 450 проти 498 102).

Взагалі навіть в окремих російських округах у структурі населення кількість українців переважала кількість росіян¹ або була приблизно однаковою чи дуже істотною:

Округи РРФСР	Українці	Росіяни	Співвідношення
Кубанський	915 450	498 102	1,84:1
Донецький	206 520	159 063	1,3:1
Донський	519 355	498 287	1,04:1
Чорноморський	103 922	96 169	1,08:1
Армавірський	305 126	562 176	1:1,84
Сальський	207 195	246 863	1:1,19

Незважаючи на те, що офіційно губернії в РРФСР почали ліквідувати у 1925 році, у статистичних збірниках, виданих за результатами перепису населення 1926 року, в одних випадках подавалися дані по окремих округах, а в інших — загальні дані по губерніях, що входили до складу великих економічних районів. Так, Воронежська та Курська губернії входили до Центрально-Чорноземного району, а Брянська губернія разом із Смоленською — до Західного. У Воронежській губернії на 1926 рік проживало понад 1 млн українців (1 078 552 українців² проти 2 211 092 росіян), тобто кожний третій у цій області був українцем, а в окремих південних округах і населених пунктах Воронежської губернії українці становили більшість. За переписом населення 1897 року українську мову визнало рідною більшість населення таких повітів Воронежської губернії: Острогозького (90,3 %), Богучарського (81,8 %), Бирючинського (70,7 %), Валуйського (51,1 %)³. Така сама ситуація складалася і в окремих повітах (згодом — округах) та населених пунктах тодішньої Курської та Брянської губерній. Так, російська дослідниця А. Грешнікова вказує, що у Курській області «основна маса українців та росіян зберігає своє національне самоусвідомлення», та звертає увагу на те, що досить часто відбувається трансформація «самоусвідомлення у російських групах, які мешкають у змішаних україно-російських селах, особливо там, де росіяни опинилися в меншості серед корінної національності того чи іншого села, що переважає їх за чисельністю»⁴.

У вступній статті до статистичного збірника «Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сведения. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР (Москва: Издание ЦСУ СССР, 1928. 139 с.)» подається таблиця, згідно з якою у Північно-Кавказькому районі РРФСР мешкало на той час понад

¹ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сведения. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР. Москва : Издание ЦСУ СССР, 1928. С. 71–77.

² Там само. С. 54.

³ Чижикова Л. Н. Особенности этнокультурного развития населения Воронежской области. *Советская этнография*. 1984. № 3. С. 5–6.

⁴ Грешникова А. В. Русско-украинские фольклорные связи в необрядовой песенной лирике: на фольклорном материале Курской области : дис ... канд. филолог. наук : 10.01.09. Орел, 2007. 190 с.

3,1 мільйона українців. У збірнику зазначається, що «кількість українців, які мешкають за межами Української республіки, становить 7 975,9 тис (25,6 %) (тобто майже вісім мільйонів). Найбільша частина їх мешкає в межах європейської частини РРФСР. Розподіл українців по Північному Кавказу було вказано раніше, а що стосується губерній європейської частини РРФСР, то районами найбільшого поширення української народності є: Воронежська (1 078,6 тис), Курська (554,7), Саратовська (202,3), Сталінградська (140,9) і Брянська (131,8)»¹.

З огляду на твердження про існування у минулому так званої Новоросійської губернії, яке, на думку окремих російських політиків, начебто виправдовує зусилля прихильників «російської весни» до створення міфічної «Республіки Новоросія» (якої насправді в історії ніколи не було) на основі кількох південних областей України, вартими уваги є й дані перепису населення 1926 року щодо національного складу українського Півдня² на той час:

Округи	Українці	Росіяни	Співвідношення
Дніпропетровський	1 057 413	127 773	8,27:1
Запорізький	429 310	59 214	7,25:1
Мелітопольський	425 280	184 324	2,3:1
Первомайський	578 170	17 245	33,5:1
Миколаївський	304 023	88 084	3,45:1
Зінов'євський	637 586	68 732	9,28:1
Херсонський	439 024	64 652	6,79:1
Одеський	356 286	200 565	1,78:1
Молдавська АРСР	277 515	48 868	5,68:1

Насправді Новоросійська губернія у складі Російської імперії існувала недовго, усього-навсього в сукупності 25 років (перша Новоросійська губернія — з 1764 до 1783 року, друга — з 1796 до 1802 року). Проаналізувавши дані цієї таблиці, легко переконатися, що навіть після двох з половиною століть цілеспрямованої русифікації, яку наполегливо здійснював царський уряд, українці становили лівову частину населення і переважали за кількістю на порядок. Так, у Дніпропетровському окрузі на понад одного мільйона українців було вдев'ятеро менше росіян³, а саме 127 тис. І це в окрузі, в якому було розташовано адміністративний центр Новоросійської губернії. Схожа ситуація склалася і в іншому адміністративному центрі Новоросійської губернії — Кременчуцькому окрузі, у якому українці становили у 1926 році 724 663, а росіяни — лише 23 737, тобто українців було у 30,5 разів більше, ніж росіян⁴. Приблизно така сама ситуація спостерігалася на той час і у Первомайському окрузі (нині — Миколаївська область), у якому українці становили у 1926 році понад 578 тис, а росіяни — лише 17 тис.,

¹ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сведения. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР. Москва : Издание ЦСУ СССР, 1928. С. VI.

² Там само. С. 116, 117, 118, 120, 121.

³ Там само. С. 120.

⁴ Там само. С. 111.

тобто українців було у 33 рази більше за росіян¹. До того ж другими за чисельністю у цьому окрузі були навіть не росіяни, а євреї, яких налічувалося понад 41 тис., тобто у Первомайському окрузі навіть євреї за чисельністю переважали росіян більше ніж у два рази.

Навіть у Молдавській АРСР українців було в 5,68 разів більше, ніж росіян. Друге місце за кількістю в цій автономній республіці на той час посідали молдавани, яких було 172 419, тобто менше, ніж українців, у 1,6 раза².

Статистичні дані про національний склад українських округів, отримані за результатами перепису населення 1926 року, так само легко руйнують і міф про те, що Київ, як полюбляють повторювати не лише московські журналісти, а й російські історики, є начебто «мать городов русских». Насправді ж у 1926 році в Київському окрузі постійно мешкало 1 242 967 українців і лише 138 342 росіянина, тобто українців на той час було майже вдев'ятеро більше, ніж росіян.

Для повноти та наглядності сприйняття національно-етнічного складу населення прикордонних округів варто навести і дані результатів перепису населення 1926 року в окремих північних українських округах³, які межували з Росією чи розташовувалися поблизу таких округів:

Округи	Українці	Росіяни	Співвідношення
Чернігівський	495 188	18 250	27,1:1
Глухівський	410 897	130 429	3,1:1
Роменський	513 997	5 205	98,7:1
Прилуцький	488 018	4 696	103,9:1
Ніженський	436 931	5 110	85,5:1

В умовах НЕПу (так званої нової економічної політики, яка передбачала тимчасове повернення до ринкових механізмів в економіці та певну лібералізацію ціноутворення), а також проголошеної радянською владою політики коренізації й обіцянок гарантувати права національних меншин, що мешкали в межах інших союзних республік, перебування за межами «своєї» республіки на той час здавалося другорядним та не таким уже й суттєвим, оскільки важко було спрогнозувати, що незабаром українські школи, створені в місцях компактного проживання українців на території РРФСР, будуть свавільно трансформовані у школи з винятково російською мовою навчання, а також згорнуті практично всі інші значущі форми задоволення національно-культурних потреб українців. Так само ніхто не міг припустити, що українців змушуватимуть відмовлятися від власної національної самоідентифікації та примусово записуватимуть у документах росіянами. Про це неодноразово розповідали вихідці з Курської, Білгородської, Воронежської областей та з Краснодарського краю. Добре відомо, що, наприклад, навіть генеральний конструктор космічної техніки С. Корольов, без якого радянська космонавтика взагалі могла б і не відбутися та не змогла б мати таких значних здобутків, у

¹ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сведения. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР. Москва : Издание ЦСУ СССР, 1928. С. 116.

² Там само. С. 119.

³ Там само. С. 104, 105, 110, 112, 114.

власноруч написаній у школі автобіографії та анкеті вказав, що він українець, а вже в солідному віці, мешкаючи в Росії, у документах був записаний як росіянин.

Цілеспрямоване, наполегливе та агресивне видавлювання (у тому числі шляхом звинувачень у націоналізмі) з місць компактного проживання українців у Росії всього, що нагадувало про українську мову, українську історію, українські звичаї, українські традиції, українське життя та українську культуру (за винятком, можливо, поодиноких пісенних та танцювальних колективів), призвело до того, що кількість українців штучно було зменшено в кілька разів. Так, на Північному Кавказі у 20-ті роки ХХ століття мешкало понад 3,2 млн. українців, або 37,1 % населення регіону. Тут функціонувало близько 600 україномовних шкіл. Але вже у першій половині 30-х років ХХ століття всі українські школи та засоби масової інформації, що видавалися українською мовою, були переведені на російську, а українців почали переписувати росіянами з кожним новим переписом населення. І як тільки українці не намагалися зберегти свою національну ідентичність, протистояти русифікаційному тиску радянського тоталітарного та авторитарного режиму було дуже складно, оскільки він здійснював системні та комплексні заходи, спрямовані як на захоплення до вивчення російської мови, так і на обмеження сфери застосування української мови та мов інших національностей. Водночас існуючий політичний режим постійно наголошував на безперспективності усіх мов, за винятком російської. За таких умов кількість носіїв багатьох національних мов, включно з українською, стала скорочуватися. Втрата мови за відсутності національно-патріотичного виховання, проведення якого було унеможливлене насамперед через звинувачення в націоналізмі, призводила до втрати відчуття власної національної ідентичності. Тому незабаром гостро постала проблема мовної стійкості національно-етнічних спільнот, збереження їх самобутності. Одні національно-етнічні спільноти майже повністю втратили мову, іншим вдалося її зберегти. Наприклад, домінування української мови в багатьох станицях Кубані вдавалося зберігати протягом тривалого часу завдяки стихійній дитячій ініціативі та наполегливості. Діти кубанських козаків силоміць змушували дітей переселенців говорити «по-запорозькому», і, за свідченням Г. Померанца, який почав працювати у школі станиці Шкуринської в 1953 році, учні 8-х класів майже не говорили російською¹. І це відбувалося у радянській тоталітарній державі з могутнім каральним пресом та тотальним контролем за будь-якими проявами нелояльності до держави й вільнодумства.

Чому таке стало можливим, стане зрозумілим, якщо звернутися до результатів перепису населення 1897 року. У багатьох станицях тодішньої Кубані результати щодо релігійної приналежності та мови спілкування були такими: православних — 1 351, носіїв російської мови — 62, а української — 1 267 осіб²; православних — 1 936, носіїв російської мови — 168, а української — 1 757 осіб³; православних — 373, носіїв російської мови — 47, а української — 324 особи⁴; православних —

¹ Померанц Г. Живые и мертвые идеи. *Погружение в трясины (Анатомия застоя)* / сост. и общ. ред. Т. А. Ноткиной. Москва : Прогресс, 1991. С. 321.

² Население Кубанской области по данным вторых экземпляров листов переписи 1897 г. / под ред. Л. В. Македонова. Екатеринодар : Тип. Кубан. обл. правления, 1906. С. 23.

³ Там само. С. 29.

⁴ Там само. С. 35.

26 003, носіїв російської мови — 8 336, а української — 16 965 осіб¹. Очевидно, що україномовне середовище, яке завжди шанобливо ставилося до традицій та усвідомлено позиціонувало себе як волелюбне навіть поза межами України, намагалося зберегти мову, культуру і звичаї своїх пращурів попри заборони, утиски й переслідування.

Проте тоталітарний каток русифікації зупинити не вдалося, й саме тому за 84 роки кількість українців у місцях їх компактного проживання скоротилася дуже істотно. Так, у 1926 році у Краснодарському краї у чотирьох його округах (Кубанському, Майкопському, Армавірському та Чорноморському) мешкало 1 418 810 українців, а у 2010 році їх залишилося лише 83 746 осіб, тобто кількість українців зменшилася в 17 разів.

У Воронежській області у 1926 році українцями визнали себе під час перепису населення 1 078,6 тис, а у 2010 році їх залишилося лише 43 054, тобто кількість українців скоротилася в 25 разів за 84 роки. Схожа тенденція простежується й в інших місцях компактного проживання українців у Росії. Так, у Владивостоцькому окрузі Далекосхідного краю Росії у 1926 році українці становили 32,8 % від загальної кількості населення², а у 2010 році їх залишилося лише 2,5 %, тобто кількість українців зменшилася в 13 разів. Дивні метаморфози сталися так само і в російському Сибіру, зокрема в колишньому Славгородському окрузі, до якого на початку ХХ століття приїхали численні переселенці, які повірили у «століпінську» аграрну реформу. У 1926 році у цьому окрузі українці за кількістю переважали росіян (202 748 проти 175 156)³, а у 2010 році уже в усьому Алтайському краї, до якого на той час входив Славгородський район, налічувалося лише 32 230 українців, тобто в усьому краї українців стало менше в 6,2 раза, ніж їх було в одному невеликому районі цього краю⁴.

Таким чином, попри тривалу й широкомасштабну антиукраїнську політику царського уряду, яку наполегливо проводила самодержавна адміністрація з метою прискореної тотальної русифікації українців та їх асиміляції, через понад два з половиною століття перебування під національним тиском у складі Російської імперії та через дев'ять років виживання під владою більшовиків, у 1926 році, на час першого радянського перепису населення, українці так само усвідомлювали свою національну ідентичність та істотно переважали за кількістю росіян практично в усіх прикордонних регіонах поблизу українсько-російського кордону, причому з обох його боків. Це свідчить про те, що насправді кордон між УСРР і РРФСР було встановлено свавільно та без належного урахування місць компактного проживання українців, і значна частина українських етнічних територій

¹ Население Кубанской области по данным вторых экземпляров листов переписи 1897 г. / под ред. Л. В. Македонова. Екатеринодар : Тип. Кубан. обл. правления, 1906. С. 43.

² Темиргалеев Р. Украинцы Приморского края 1897–2010 гг. в демографическом разрезе: от ядра «Зеленого клина» до ассимиляции. *Демографическое обозрение*. 2017. № 4. С. 150.

³ Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сведения. Выпуск IV. Народность и родной язык населения СССР. Москва : Издание ЦСУ СССР, 1928. С. 92.

⁴ О демографических и социально-экономических характеристиках населения отдельных национальностей Алтайского края (по итогам Всероссийской переписи населения 2010 года). Справка Территориального органа Федеральной службы государственной статистики по Алтайскому краю. URL: <https://akstat.gks.ru/storage/mediabank>.

(тобто територій споконвічного традиційного розселення українців або територій, освоєних переважно українцями, як, наприклад, в межах Слобідської України) не лише на Заході та Південному Заході, а й на Сході та Півночі залишилися поза офіційними адміністративними межами УСРР, насамперед через волюнтаризм і непоступливість тодішнього радянського керівництва і керівництва РРФСР.

Зазначені у цій статті статистичні дані, наведені висновки та узагальнення переконливо доводять безпідставність та необґрунтованість територіальних претензій російських політиків до України, так само як і їх численних тверджень про порушення прав «російськомовного» населення в Україні та щодо наявності у складі України начебто деяких «споконвічних російських» етнічних територій, «російських» областей та навіть окремих «російських» міст.

Саме тому відновлення економічного, екологічного та соціально-культурного співробітництва між Україною та Росією, яке може бути вигідним у майбутньому для обох суб'єктів, насамперед через використання можливостей обох держав як важливих ланок у багатьох ланцюгах міжнародних трансконтинентальних транспортних систем, стане можливим лише за таких умов: 1) повернення Росією анексованої нею частини української території — Автономної Республіки Крим та міста Севастополя з одночасним виведенням усіх російських військ, силових структур та озброєнь з української території; 2) повернення Росією окупованої нею частини української території — усіх окупованих районів Донецької та Луганської областей; 3) виплати Росією компенсацій за втрати, понесені Україною через анексію та окупацію частини української території, а також за використання української території та українських природних ресурсів, включаючи виключну економічну зону та континентальний шельф; 4) виплати Росією компенсацій за втрати, понесені українськими державними та комунальними підприємствами, установами, організаціями, військовими частинами, підприємцями, громадськими організаціями та громадянами через анексію та окупацію частини української території; 5) принесення Україні й українському народові офіційних вибачень від імені російської держави на засіданні Генеральної Асамблеї ООН за анексію та окупацію частини української державної території; 6) проголошення та підписання Росією на засіданні Генеральної Асамблеї ООН офіційних зобов'язань утримуватися в подальшому: а) від будь-якого втручання у внутрішні справи України та інших держав; в) від порушення державного кордону України та державних кордонів інших держав; с) від підбурювання сепаратистських рухів та будь-яких інших форм і засобів дестабілізації політичної, економічної та екологічної ситуації в будь-якій сусідній чи будь-якій іншій державі, від нагнітання соціальної, міжрелігійної та міжнаціональної напруженості.

Kolisnyk V. Constitutional principle of territorial integrity of the state in the context of national and ethnic composition of Ukraine and Russia border regions. The article studies the constitutional principle of territorial integrity of the state and inviolability of state borders in the light of peculiarities of national and ethnic population composition in Ukraine and Russia border regions, provides evidence of groundless territorial claims against the Ukrainian state based on misconceptions and statements

about development of the present-day Slobozhanshchyna, Donbass and the South of Ukraine as well as the composition and national self-identification of the population of these regions.

Keywords: *territory, territorial integrity principle, national minority, national and ethnic composition, border region.*